

УДК 328.185(477)

**ПОЛІТИЧНА КОРУПЦІЯ
В ТРАНЗИТИВНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ
СУСПІЛЬСТВІ: СПРИЙНЯТТЯ
ПОШИРЕНOSTІ І ФОРМИ ПРОЯВУ****POLITICAL CORRUPTION
IN THE TRANSITIVE UKRAINIAN SOCIETY:
THE PREVALENCE PERCEPTION
AND THE MANIFESTATION FORMS****Попович Я. М.,**

кандидат філософських наук, старший
викладач кафедри загальноправових та
політичних наук, Запорізький національний
технічний університет (Запоріжжя, Україна),
e-mail: popovych.jana@gmail.com, ORCID:
<https://orcid.org/0000-0001-7509-0459>

Popovych Ya. M.,

Candidate of Philosophy, Senior Lecturer of
the Department of General and Political Sciences,
Zaporizhzhya National Technical University
(Zaporizhzhia, Ukraine), e-mail:
popovych.jana@gmail.com, ORCID:
<https://orcid.org/0000-0001-7509-0459>

Актуалізовано проблему політичної корупції в транзитивному українському суспільстві. Представлено результати експертного опитування щодо сприйняття поширеності і форм прояву політичної корупції в Україні. Серед основних форм прояву політичної корупції найбільш розповсюдженими виявлено наступні: тіньове і незаконне лобювання інтересів олігархів у Верховній Раді України, створення корупційних схем в сфері розподілу бюджетних коштів, політична корупція у виборчому процесі, клієнтізм і непотизм як корупційні практики в системі державного і політичного управління.

Ключові слова: корупція, політична корупція, корупційні практики, інституціоналізація корупційних практик, транзитивне суспільство, клієнтізм.

The article addresses the political corruption problem in a transitive Ukrainian society. The expert survey results on the prevalence perception and political corruption forms in Ukraine are presented. Among the main political corruption manifestation forms, the most common were: shadow and illegal lobbying of oligarchs in the Verkhovna Rada of Ukraine, the corruption schemes creation in the budgetary funds distribution, political corruption in the electoral process, clientism and nepotism as corrupt practices in the state and political management system

Keywords: corruption, political corruption, corrupt practices, corrupt practices institutionalization, transitive society, clientism.

Постановка проблеми у загальному вигляді.

В умовах слабких демократичних традицій, недосконалості національного законодавства, неефективної діяльності владних інститутів та недостатнього рівня політико-правової культури сучасного перехідного суспільства одним із найнебезпечніших негативних явищ є корупція. Вона вражає всі сфери суспільного життя, сприяє поширенню організованої злочинності, створює соціальну напругу, породжує у населення невпевненість у здатності влади здійснити організаційні та практичні заходи щодо подолання системної кризи в Україні. Тому усестороннє вивчення суті корупції, причин її виникнення і стійкого відтворення, форм прояву корупційних дій і практик в сучасному українському суспільстві, а також обґрунтування на цій основі системи механізмів, сприяючих її подоланню, є важливою проблемою для соціально-гуманітарного знання

і реалізації державної політики щодо подолання корупції в українському суспільстві на всіх рівнях. Особливої актуальності в сучасних умовах є аналіз специфічних особливостей прояву політичної корупції в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Складність і актуальність вивчення корупції як соціального феномена обумовлює підвищений інтерес з боку дослідників до даної проблеми. Її вивченням займається цілий ряд соціальних і гуманітарних наук: економіка, соціологія, політологія, історія, юридичні науки та інші. В останні роки почав поступово зростати інтерес до наукового комплексного осмислення корупції, число наукових публікацій різко зросло. Поглибленому дослідженню цього феномену присвячені роботи К. Абдієва, С. Алатаса, Л. Аркуші, Л. Багрії-Шахматова, В. Борисова, Ю. Бауліна, В. Байдука, П. Геги, О. Гіди, М. Гончаренка, О. Дульського, А. Закалюка, В. Зеленецького, О. Кальмана, В. Клименка, М. Корнієнко, С. Ліпсета, М. Мельника, Н. Матюхіної, М. Михальченка, С. Невмержицького, С. Омельченка, А. Редька, С. Роуз-Екермана, А. Сафоненка, О. Светлова, В. Сіренка, В. Тація, О. Терещука, М. Хавронюка, К. Фрідріха, Ф. Шульженка, В. Чеховича. Політичну корупцію та її прояви в сучасному суспільстві вивчали як зарубіжні, так і вітчизняні дослідники: К. Абдієв, Л. Бунецький, П. Бурд'є, М. Вебер, А. Гайденгаймер, Дж. Крамер, І. Корж, В. Лунєєв, Р. Мертон, Р. Міхельс, А. Тіньков, С. Хантінгтон та інші.

Формулювання цілей статті. Мета дослідження полягає у виокремленні особливостей прояву і форм політичної корупції в транзитивному українському суспільстві.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Корупція – багатогранне поняття, що включає в собі безліч аспектів економічного, правового, політичного характерів, а тому його слід розглядати в міждисциплінарному контексті. Тому важливо відзначити, що до визначення корупції існує різноманіття підходів.

Так, професор Н. Кузнецова пропонує розглядати корупцію не тільки як правове, а й як соціальне, економічне та моральне явище, що завдає шкоди нормальному функціонуванню моральних та правових відносин у суспільстві й державі [6, с. 32]. Цей підхід вважається найвдалішим, бо корупцію не можна розглядати тільки в правовому аспекті. Адже, ігноруючи інші сторони корупції, які характеризують її як соціальне, політичне, економічне явище, неможливо повністю визначити природу походження терміну «корупція». Схоже визначення дає М. Мельник: «Корупція – це багатоаспектне соціально-економічне, політичне, правове та моральне явище, що складається з цілого комплексу протиправних дій і неетичних вчинків. Корупція – це не стільки юридична, скільки соціальна та економічна проблема. Як правова категорія корупція – збірне правове поняття, яке охоплює сукупність взаємопов'язаних правопорушень» [7, с. 56].

На думку О. Терещука, корупція визначається як протизаконне діяння посадових осіб, спрямоване на особисте збагачення, та як стійкий зв'язок представників владно-управлінських структур зі злочинним середовищем і сприяння йому у протиправній діяльності шляхом використання наданих їм державою повноважень [12, с. 14]. На думку автора, найбільшу небезпеку для держави становить корупція у другому аспекті, оскільки простежується стійка тенденція криміналізації владно-управлінської сфери. М. Яблоков також зазначає, що корупція – це систематичний підкуп посадових осіб законодавчої, виконавчої та судової влади, громадських та політичних діячів, який спричиняє прийняття ними рішень, що порушують закон або «неписані» суспільні норми, та їх здійснення часто на користь кримінальних структур, призводить до встановлення залежності від зазначених структур [16, с. 342].

На думку Л. Багрія-Шахматова, корупція – це явище, яке вразило апарат державної влади і управління, пов'язане з його розладом, коли представники апарату незаконно використовують своє службове становище в корисливих цілях, для особистого збагачення всупереч інтересам служби [1, с. 23]. М. Мельник наголошує, що корупцію можна розглядати як різновид соціальної корозії, яка роз'їдає і руйнує органи державної влади, державу і суспільство в цілому. В її основі лежать такі вікові традиції взаємодії в суспільстві, як «послуга за послугу», «*do ut des*» («даю, щоб ти дав») [8, с. 34]. Отже, можна казати про такий різновид корупції як політична корупція, яка пов'язана із деформацією державного і соціального управління.

Прихильниками політичного аспекту трактування поняття корупції є М. Тихомиров, К. Абдієв, К. Сурков, В. Євтушевський та інші, які визначають корупцію як зловживання державною владою, посадою та службовим становищем з метою отримання матеріальної винагороди. Вона має характер злочинної дискредитації апарату державного управління: знижується довіра до влади, люди перестають вірити у процедуру її формування; спостерігається відчуження влади від суспільства та громадських інститутів; девальвується значення права та закону як інструментів регулювання громадського життя [3, с. 73]. І. Корж вважає, що політична корупція – це особлива форма боротьби за владу, в якій перемагають не політичні інтереси суспільства, а багатомільйонні хабарі. Політична корупція дає змогу конвертувати владу в капітал, а капітал – знову у владу [5, с. 56]. Виходячи з цих визначень, можна зазначити, що політична корупція як системне явище містить в собі правові та економічні деформації державно-владних відносин в суспільстві, особливо в період його трансформації і демократичного транзиту.

У межах досліджень Г. Сера, результати яких були оприлюднені у його монографіях «Злочини тоталітарної влади» (1967) та «Макрозлочинність. Праці з кримінології колективного насильства» (1989), стверджується що макрозлочинне

насильство політично або ідеологічно вмотивоване і є наслідком функціонування певної форми влади (насамперед тоталітарної або авторитарної). Тобто, корупція як соціальне явище є наслідком розвитку та функціонування політичної системи суспільства [9, с. 124–125], що визначає ступінь розповсюдження корупційних практик в суспільних відносинах.

Виявити інституціональні причини політичної корупції намагались західні дослідники М. Вебер, Р. Міхельс, Р. Мертон, П. Бурд'є, С. Хантінгтон та інші. Ці вчені вважали, що всі види корупції залежать від політичної корупції, яка фокусує політичну діяльність еліт, що визначає політичний та соціально-економічний розвиток суспільства. В основі інституціонального розуміння корупції лежить протилежне ставлення до неї: з одного боку вона має позитивний, а з іншого негативний характер. Позитивний характер проявляється у тому, що владні політичні кола зберігають своє привілейоване становище, а негативний у тому, що високий рівень корупції загрожує ефективному державному управлінню та основам демократії.

Найбільш чітким визначенням політичної корупції є дефініція, запропонована Дж. Крамером. Політичну корупцію Дж. Крамер розглядає як поведінку обраних осіб, покликаних виконувати функції держави, які відходять від формальних компонентів – обов'язків та повноважень, прав і зобов'язань – державної ролі (посади) для того, щоб отримати особисту вигоду [17, с. 214]. Більшість зарубіжних дослідників, які не підтримують думку про матеріальну та економічну мотивацію політичної корупції, стверджують, що політична корупція – це девіантна політична поведінка, яка виражається в нелегітимному використанні панівною політичною елітою державних ресурсів з метою зміцнення своєї влади та збагачення.

Отже, корупцію як соціальне явище в сучасній науці пов'язують насамперед із дисфункціональністю соціальних процесів в перехідних або транзитивних суспільствах, яка може охоплювати всі сфери соціального простору, що виражається в соціальному феномені, за твердженням О. Стегнія [11, с. 9], «всеохоплюючої корупції». Саме в транзитивних суспільствах (до якого належить і українське суспільство) корупція досягає найвищого рівня розповсюдженості.

Транзитивне суспільство – це особливий стан переходу від тоталітарного або авторитарного суспільства до демократичного (хоча і в його західно-цивілізаційному варіанті). І саме на цьому етапі суспільство якби перебуває в «змішаному», нестабільному стані – поряд з процесом формування нових соціально-політичних цінностей, норм, інститутів і практик продовжують існувати і попередні, що може призводити до соціальної напруженості, поширення корупції у всіх сферах соціально-політичного життя, маргіналізації і радикалізації суспільства, а отже, позначається на типі соціального управління. В умовах транзитивного українського суспільства корупцію як результат дисфункціональності політичних інститутів на всіх рівнях слід розглядати в контексті

переходу від авторитарного типу соціального управління до демократичного типу.

Як зазначає М. Туленков, в основі авторитарної системи управління лежить насамперед груповий інтерес несамодостатніх суб'єктів управління – носіїв часткової влади, які вступають у взаємодію один з одним заради вироблення загальної управлінської мети для реалізації свого особливого інтересу [14, с. 199]. Тому влада в авторитарній системі соціального управління персоніфікується із владною групою – владною корпорацією. Таку владну корпорацію в загальному сенсі можна визначити як відокремлену, відносно закриту групу людей, пов'язаних між собою єдністю соціального становища, специфічними принципами і організаційними нормами, а також визначальними способами підтримки одне одного, які об'єдналися для досягнення групової мети і реалізації своїх особливих групових інтересів, в тому числі за рахунок інституціоналізації корупції в політичній та економічній системі.

На думку Л. Бунецького, сучасною особливістю транзитивних суспільств, у т.ч. і України є те, що вони знаходяться в активній стадії політичних трансформацій, близької до стану деструктивності, архаїзації і невизначеності. Політична трансформація складає розгорнуте переструктурування всього політичного, економічного і соціокультурного комплексу, в якому фіксуються і закріплюються (легалізуються) уже виниклі неформальні інститути [2, с. 2], серед яких деструктивною формою соціально-політичного управління виступають корупційні практики і відносини в системі влади і управління.

Отже, сутністю корупції в перехідному суспільстві виступає легітимізація і інституціоналізація неформальної нормативної системи, яка породжує корупційні відносини на макрорівні (держава, влада, соціальні підсистеми), мезорівні (організації, установи, підприємства, політичні партії) і мікрорівні (корупційні взаємодії індивідуальних акторів – побутова корупція). Виникнення та інституціоналізація корупційних практик здійснюється під впливом багатьох чинників, вага яких може варіюватися в залежності від цивілізаційного і суспільного розвитку країни, політичної системи, культурних і ментальних особливостей. Для перехідних суспільств, де відбувається трансформація соціальної, економічної і політичної системи на всіх рівнях, на нашу думку, характерний комплексний і системний вплив різних груп чинників, що формують неформальні норми і правила суспільних відносин і відповідну соціальну структуру, яка підтримує їх легітимізацію. З цього приводу Є. Головаха визначає сучасне українське суспільство як «суспільство стихійної пострадянської трансформації і відкладеного декларованого транзиту», якому притаманні такі характеристики, як подвійна інституційна система, масова аномічна деморалізація, цінності «спотвореного модерну», неостанові утворення, відсутність «інституційної» довіри, негативні ідентичності [4, с. 29].

Виокремлюючи інституціональний аспект корупції в політичній сфері, можна визначити основні риси цього соціально-політичного явища, які вдало виділив А. Тіньков [13, с. 230–231]. По-перше, поняття політичної корупції тісно пов'язане з поняттям «клієнтізм», що являє собою мережу таких суспільних відносин, за яких особиста вірність патрону важить більше, ніж сучасні альтернативи ринкових відносин, демократичні схеми прийняття рішень, а також професіоналізм державних бюрократій [15, с. 3]. По-друге, політична корупція має набагато вужче коло осіб, які з нею безпосередньо стикаються (і як об'єкт, і як суб'єкт корупційного діяння), що посилює її латентність. Можна зробити висновок, що політична корупція бере свій початок переважно у вищих політичних колах, відповідно вона не є елементом повсякденного практичного досвіду переважної більшості українських громадян. По-третє, не завжди політична корупція має чітко виражене матеріальне втілення. Винагорода використовується не тільки в особистих цілях певної посадової особи, а й у владно-політичних цілях (наприклад підтримка керівництва під час політичних криз або на виборах). По-четверте, дії політичних корупціонерів є універсальними і стосуються різних сфер суспільного життя, адже вони є особами, які мають значні владні повноваження, широке коло знайомств і перебувають у полі дії різного роду мереж політичного впливу.

Отже, інституціоналізація корупційних практик в сфері політики в перехідному українському суспільстві пов'язана із: 1) формуванням політичних еліт за критерієм групування навколо олігархічних фінансово-промислових груп з метою лобювання власних групових інтересів у всіх гілках влади; 2) створенням корупційних мереж і схем з метою збільшення можливостей доступу до державних ресурсів; 3) легітимізацією корупційних практик як політичних технологій у виборчому процесі.

Для виокремлення особливостей прояву і форм політичної корупції було проведено експертне опитування серед політологів, представників політичних партій, державних посадовців м. Запоріжжя (жовтень–листопад 2018 р., n=100).

В загалі експерти визначають високий рівень поширеності корупції в українському суспільстві – 4,1 балів (при найвищій оцінці в 5 балів). На рис. 1 представлено показники сприйняття поширеності корупції в різних сферах та інститутах українського суспільства.

Як видно з результатів дослідження, на думку експертів найбільший показник корумпованості мають судова і законодавча гілки влади, а також великий бізнес, представлений олігархічними фінансово-промисловими групами, і політичні партії, які власне і лобюють ці групи. З іншого боку, високий показник корумпованості в фіскальній і митній службах свідчить про визнання існування певних корупційних схем і практик, які підтримуються органами центральної державної влади (виконавча гілка влади).

Рис. 1 – Індекс сприйняття поширеності корупції в окремих сферах та інститутах (середні бали)

Для виокремлення основних розповсюджених форм прояву політичної корупції в Україні експертам було запропоновано відповісти на відкрите питання «Які, на Вашу думку, найбільш розповсюджені форми прояву політичної корупції в Україні?». Всього було отримано 88 відповідей. Контент-аналіз висловлювань дозволив виділити 7 основних груп (рис.2).

Рис. 2 – Основні форми прояву політичної корупції в Україні (результати контент-аналізу відповідей експертів)

Висновки. Таким чином, можна виділи наступні умови і особливості прояву форм політичних корупційних практик як результату дисфункціональних процесів в транзитивному українському суспільстві: 1) дисфункціональність соціальних процесів в перехідному суспільстві пов'язана із трансформацією соціальної структури, тобто з виникненням нових соціальних груп, що володіє значним соціальним, економічним і політичним капіталом і відіграє провідну роль в перерозподілі ресурсів і влади, створюючи

корупційні мережі і встановлюючи правила соціальної взаємодії в корумпованому середовищі; 2) система державного управління збудована за принципом «клієнталізму», як мережі суспільних відносин між впливовими фінансово-промисловими групами, що створює умови для легітимізації корупційних практик на рівні держави, лише декларуючи демократичний транзит; 3) інституціоналізація корупції здійснюється через злиття великих олігархічних бізнесових груп і представників виконавчої і законодавчої влади, захищаючи власне корпоративні інтереси; 4) тінізація соціальних практик в політичній і економічній сферах на макрорівні (загальнодержавному) породжує феномен «всеохоплюючої корупції» на рівні окремих організацій, установ, підприємств в соціально-політичній сфері, а також індивідуальних акторів в процесі соціальної взаємодії в системі «принципал – клієнт».

Список використаних джерел

1. Багрий-Шахматов, ЛВ., 2001. 'Уголовно-правовые и криминологические проблемы коррупции, теневой экономики и борьбы с ними', Одесса: *Ластар*, 530 с.
2. Бунецкий, ЛЛ., 2008. 'Трансформация институционных процессов в Украине: пострадавшая деинституционализация та особенности становления политических институтов', *Актуальні проблеми державного управління*, №2 (34), с.59–70.
3. Вешняков, АА., 2003. 'Свободные и демократические выборы как преграда политической коррупции', *Организованная преступность, терроризм и коррупция: Криминологический ежеквартальный альманах*, М.: *Юрист*, Вып.1, с.73–75.
4. Головаха, Є., 2016. 'Українське суспільство: шляхи трансформації', *Український соціологічний журнал*, №1–2, с.26–30.
5. Корж, І., 2009. 'Політична корупція та правова безпека України', *Право України*, №6, с.55–60.
6. Кузнецова, НВ., 1993. 'Коррупция в системе уголовных преступлений. «Круглый стол»', *Вестник Московского университета*, №1, с.32–45.
7. Мельник, МІ., 2004. 'Корупція – корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії): Монографія', К.: *Юридична думка*, 400 с.
8. Мельник, МІ., 2000. 'Хабарництво: загальна характеристика, проблеми кваліфікації, удосконалення законодавства', К.: *Парламентське вид-во*, 256 с.
9. Пелішенко, ВО., 2014. 'Корупція у контексті сучасних соціально-політичних концепцій', *Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки*, с.121–130.
10. 'Політична корупція перехідної доби', 2004, пер. з англ., за ред. С. Коткіна та А. Шайо, К.: *К.І.С.*, 440 с.
11. Стегній, ОГ., 2012. 'Феномен всеохоплюючої корумпованості в сучасному українському суспільстві', *Український соціум*, №1(40), с.7–22.
12. Терещук, ОВ., 2000. 'Адміністративна відповідальність за корупційні правопорушення': дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07, *Одес. Нац. Юрид. акад.*, Одеса, 177 с.
13. Тіньков, А., 2010. 'Політична корупція в системі державного управління: українські реалії', *Вісник Національної академії державного управління. Політологія і право*, №1, с.227–234.
14. Туленков, МВ., 2011. 'Теорія організаційної взаємодії', К.: *ІПК ДСЗУ*, 456 с.
15. Шайо, А., 2004. 'Клієнтизм та здирицтво: корупція в перехідному суспільстві', *Політична корупція перехідної доби*; пер. з англ., К.: *Вид.-во «К.І.С.»*, с.1–20.
16. Яблоков, НІ., 2003. 'Криміналістика: учебник для вузов и юрид. факультетов', М.: *ЛексЭст*, 376 с.

17. Kramer, J., 1977. 'Political Corruption in USSR', *Political Research Quarterly*, №30, p.213–224.

References

1. Bagrij-Shahmatov, LV., 2001. 'Ugolovno-pravovye i kriminologicheskie problemy korrupcii, tenevoj jekonomiki i bor'by s nimi (Criminal law and criminological problems of corruption, shadow economy and fight against them)', Odessa: *Lastar*, 530 s.
2. Bunec'kyj, LL., 2008. 'Transformacija instyucijnyh procesiv v Ukraї'ni: postradjans'ka deinstyucionalizacija ta osoblyvosti stanovlennja politychnyh instytutiv (Transformation of institutional processes in Ukraine: post-Soviet de-institutionalization and the peculiarities of formation of political institutes)', *Aktual'ni problemy derzhavnogo upravlinnja*, №2 (34), s.59–70.
3. Veshnjakov, AA., 2003. 'Svobodnye i demokraticheskie vybory kak pregrada politicheskoy korrupcii (Free and democratic elections as a barrier to political corruption)', *Organizovannaja prestupnost', terrorizm i korrupcija: Kriminologicheskij ezhekvaral'nyj al'manah*, M.: *Jurist#*, Vyp.1, s.73–75.
4. Golovaha, Je., 2016. 'Ukraї'ns'ke suspil'stvo: shljahy transformacij' (Ukrainian society: the ways of transformation)', *Ukraї'ns'kyj sociologichnyj zhurnal*, №1–2, s.26–30.
5. Korzh, I., 2009. 'Politychna korupcija ta pravova bezpeka Ukraї'ny (Political corruption and legal security of Ukraine)', *Pravo Ukraї'ny*, №6, s.55–60.
6. Kuznecova, NV., 1993. 'Korrupcija v sisteme ugovolnyh prestuplenij. «Kruglyj stol» (Corruption in the criminal justice system. «Round table»)', *Vestnik Moskovskogo universiteta*, №1, s.32–45.
7. Mel'nyk, MI., 2004. 'Korupcija – korozija vlady (social'na sutnist', tendencii' ta naslidky, zahody protydiei') (Corruption – corrosion of power (social essence, tendencies and consequences, measures of counteraction))': Monografija, K.: *Jurydychna dumka*, 400 s.
8. Mel'nyk, MI., 2000. 'Habarnyctvo: zagal'na charakterystyka, problemy kvalifikacii', udoskonalennja zakonodavstva (Bribery: general characteristics, problems of qualification, improvement of legislation)', K.: *Parlaments'ke vyd-vo*, 256 s.
9. Pelishenko, VO., 2014. 'Korupcija u konteksti suchasnyh social'no-politychnyh koncepcij (Corruption in the context of modern socio-political concepts)', *Suchasne suspil'stvo: politychni nauky, sociologichni nauky, kul'turologichni nauky*, s.121–130.
10. 'Politychna korupcija perehidnoi' doby (Transitional political corruption)', 2004, per. z angl., za red. S. Kotkina ta A. Shajo, K.: *K.I.S.*, 440 s.
11. Stegnij, OG., 2012. 'Fenomen vseohopljujuchoi' korumpovanosti v suchasnomu ukraї'ns'komu suspil'stvi (The phenomenon of inclusive corruption in modern Ukrainian society)', *Ukraї'ns'kyj socium*, №1(40), s.7–22.
12. Tereshhuk, OV., 2000. 'Administratyvna vidpovidal'nist' za korupcijni pravoporushennja (Administrative liability for corruption offenses)': dys. ... kand. juryd. nauk: 12.00.07, *Odes. Nac. Juryd. akad.*, Odesa, 177 s.
13. Tin'kov, A., 2010. 'Politychna korupcija v systemi derzhavnogo upravlinnja: ukraї'ns'ki realii' (Political corruption in the system of public administration: Ukrainian realities)', *Visnyk Nacional'noi' akademii' derzhavnogo upravlinnja. Politologija i pravo*, №1, s.227–234.
14. Tulenkov, MV., 2011. 'Teorija organizacijnoi' vzajemodii' (Theory of organizational interaction)', K.: *IPK DSZU*, 456 s.
15. Shajo, A., 2004. 'Klijentyzm ta zdymnyctvo: korupcija v perehidnomu suspil'stvi (Clientelism and extortion: Corruption in Transitional Society)', *Politychna korupcija perehidnoi' doby*; per. z angl., K.: *Vyd-vo «K.I.S.»*, s.1–20.
16. Jablovok, NP., 2003. 'Kriminalistika: uchebnik dlja vuzov i jurid. fakul'tetov (Forensics: a textbook for high schools and legal faculties)', M.: *LeksJest*, 376 s.
17. Kramer, J., 1977. 'Political Corruption in USSR', *Political Research Quarterly*, №30, p.213–224.

* * *